

הרב עזריאל אריאל

תיקון פירות שלו שאינם בשליטתו

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה

1. נגזל

2. הקדש ותרומ"מ בפיקדון

3. הפרשת תרומ"מ באיסורי הנאה לדעת הקצות

4. הפרשת חלה ע"י הבעל

5. אריס

6. בעל מניות

7. מטירה לטיטונאי ולבית אריזה

סיכום: הפרשת תרומ"מ ע"י הבעלים כשאינם שולטים בנכסים

הצגת הבעיה

כדי להפריש תרומות ומעשרות, צריך לבוא מכוחם של הבעלים. מעמדה המשפטי של תוצרת חקלאית במערכות ציבוריות שונות – מורכב ומסובך. לא אחת קורה, שאדם מוסר פירות לטיפולו של אדם אחר, והמשגיח מצליח ליצור קשר רק עם הבעלים ולא עם המוסמך לטפל בפירות. במאמרנו "הפרשה מכוח שליטה בנכסים" עסקנו במי ששולט בפירות אעפ"י שאינו בעלים. להלן נעסוק במקרה ההפוך: דינו של הבעלים שהפירות אמנם שלהם, אך יצאו משליטתם באופן בלתי הפיך. שאלה זו יכולה להיות מעשית בפירות הנמצאים בבית אריזה או ברשות הטיטונאי. האם בעל הפירות יכול למנות את משגיח הכשרות להפריש מהם תרומ"מ גם בניגוד לדעתו של המחזיק בהם? ומה הדין אם המחזיק הוא גוי, שאינו בר שליחות, או יהודי שאין לו כל ענין בהפרשה? יש לברר א"כ, מה דין הפרשה מכוח אדם שהפירות שלו אך אינם ברשותו?

בדברי חז"ל נדונו צורות שונות של הפרשת תרומ"מ ע"י בעלים שאין להם שליטה בנכסיהם באופן שאין בכוחם להחזירם אליהם, כגון: נגזל, מחזיק באיסורי הנאה, בעל המפריש חלה ואריס. מתוך הדיון בהם, נוכל לעמוד על הבעיות שמעלה בפנינו המערכת הכלכלית המודרנית, כגון: חקלאי שמסר את פירותיו לטיטונאי או לבית אריזה, וכן בעל מניות בחברה לעיבוד ושיווק של תוצרת חקלאית.

1. נגזל

הירושלמי (ביכורים פ"א ה"ב) דן בנגזל שלא התייאש מן הגזילה, ורוצה להפריש תרו"מ מן התבואה שביד הגזולן. וכך היא מסקנת הסוגיא:

ר' יוסי בשם ר' יוחנן: לא זה תורם ולא זה תורם. ר' אמי בשם ר' יוחנן: אפילו הבעלים שתרמו – אין תרומתן תרומה.

מפרשי הירושלמי¹ מסבירים שהלכה זו היא כמו מה שמצינו בהקדש: שהנגזל אינו יכול להקדיש לפי שאינו ברשותו, ואף הגזולן אינו יכול להפריש לפי שאינו שלו².

ומכאן למדנו, שאדם אינו יכול להפריש ממה שאין לו שליטה עליו³. הגרש"ז אויערבך זצ"ל⁴ עומד על דיוק זה, ומעיר שהנגזל אינו יכול להפריש מפני שיש לגזולן בעלות מטויימת על הפירות.

ה"אמונת יוסף" (לירושלמי שם, ד"ה אבל) מוסיף הסבר מיוחד בגדרי תרו"מ. יסוד דבריו הוא ש"בעלים" לענין תרו"מ הוא מי שעומד לאכול או להאכיל מן הפירות הללו, ולכן לא תועיל הפרשתו של הנגזל. ואלו דבריו:

והוא הדין נמי שהבעלים עצמן, אם תרמו – שאין תרומתן תרומה מה"ט גופיה. שהרי אין הדבר ברור שיוציאו מהן הפירות ויהו לאכילת עצמן⁵.

מתוך כך יש מקום ללמוד גם לדינו של מי שמסר לזולתו את הטיפול בפירותיו. לכאורה ניתן להסיק שהבעלים אינם יכולים להפריש תרו"מ מאותם פירות שאינם ברשותם. אך יש הבדל ברור בין המקרים. בגזילה – הפירות נמצאים ברשות הגזולן בעל כרחם של הבעלים, ולכן יש בגזילה כדי להפקיע את יכולתם להפריש. אבל בנד"ד מדובר במקרה בו הבעלים מסרו את הפירות מרצונם החפשי לרשותו של המשווק או המנהל, וכל טיפולם בפירות הוא מכוחו.

1. רש"ס (ד"ה לא זה תורם); פנ"מ (ד"ה ר' יוסי).

2. ב"ק (סח ע"ב); רמב"ם (ערכין פ"ו הכ"ד).

הגרצ"פ פראנק (שו"ת הר צבי זרעים ח"א סי' יב) מביא את מה שהסבירו בענין זה האור-שמח (גזילה פ"ה ה"ד) והאחיעזר (ח"ב סי' לו אות ד), וכתבו שאף אין לגזולן אפשרות להפריש תרו"מ מכוח זכין לאדם שלא בפניו, מפני שהנגזל אינו יכול למנות את הגזולן בשליח על מה שהוא עצמו אינו יכול לתקן (וזאת אף שהגזולן כאילו "מוחל" לנגזל על אחיזתו בפירות לענין זה).

3. עי' אור-שמח (תרומות פ"ד ה"ב), ועי' שו"ת אחיעזר (ח"ב סי' לח אות י'), שכתב עפ"י סברת הירושלמי שאפשר להפריש תרו"מ בהפקר, שלפי זה אדם יכול להפריש תרו"מ ממה שהוא שלו אך אינו ברשותו. ומכוח זה רצה לתרץ את קושיית רעק"א בפסחים לג, מהא דאפשר להפריש תרו"מ באיסורי הנאה. והידש שאיסוה"ג מוגדרים כ"שלו ואינו ברשותו" ולכן יכול להפריש מהם (ראה לקמן סעי' 3).

4. מעדני"א (תרומות פ"ד ה"ג אות א ד"ה עב"פ).

5. וראה מאמרנו "הפרשה מכוח שליטה בנכסים" (סעי' 1 הע' 20, סעי' 4 וסעי' 5).

2. הקדש ותרומ"מ בפיקדון

בנד"ד, המדובר במי שמסר את הפירות מרצונו לניהול ושליטה של אדם אחר. לכן נראה שיש לדמות את שאלת ההפרשה כאן לדין הקדש בפיקדון.

בהלכה מצאנו סוגים שונים של פקדונות. פיקדון הנמצא אצל שומר חנם או שומר שבר – אין ספק שיש אפשרות להקדיש אותו לבית המקדש ולהדיר את הזולת הנאה ממנו. וכך כותב הרמב"ם (ערכין פ"ו הכ"ב):

אין אדם מקדיש דבר שאינו ברשותו. כיצד? – היה לו פיקדון ביד אחר וכפר בו זה שהוא אצלו – אין הבעלים יכולין להקדישו. אבל אם לא כפר בו – הרי הוא ברשות בעליו בכל מקום שהוא⁶.

ומכאן שגם ניתן להפריש ממנו תרומ"מ ללא הגבלה. לעומת זאת, כאשר יש למחזיק זכויות ממון או זכויות שימוש באותו פיקדון, כגון: שאלה, שכירות, משכון או משכנתא – ישנם חילוקי דינים רבים בין המקרים השונים⁷. יסוד אחד ברור בסוגיית זו, והוא: שבאופן עקרוני אין בכוחם של הבעלים להפקיע את זכויות הממון (כמו זכות גבייה) וזכויות השימוש של הזולת ע"י פעולה של הקדש וכדו'. כל מקרה או דעה היוצאים מכלל זה – יש להם הסבר מיוחד, ואכמ"ל.

ומכאן שהדין יהיה תלוי בסוג השליטה שיש למי שמחזיק את הפירות בידי. אם הוא מחזיק בידיו סמכויות ללא זכויות, כמו מנהל עסקים פרטי – יש לומר שדינו כשומר שבר, שאינו מפקיע את יכולת הבעלים להפריש. אך אם הוא מחזיק בידיו זכויות שימוש (או זכויות גבייה), בדומה לשוכר או שואל – מסתבר שהדין יהיה שונה.

3. הפרשת תרומ"מ באיסורי הנאה (לדעת קצות החושן)

ראיה מעניינת לשאלת ההפרשה בפירות שלו שאינם ברשותו, יש מהדין בהפרשת תרומ"מ באיסורי הנאה. ידועה מחלוקת הראשונים בשאלה אם יש בעלות

6. וכך נפסק להלכה בשו"ע (י"ד סי' רנח סעי' ז).

7. לענין שכירות עיין: נדרים (מו ע"א-ע"ב) ור"ן (ד"ה היכי); ערכין (כא ע"א) ותוס' (ר"ה הכי);

רמב"ם (נדרים פ"ו ה"ב, ערכין פ"ו ה"ל); שו"ע (י"ד סי' רכא סעי' ו-ז, סי' רנח סעי' ז).

לענין שאלה עיין: הגה"מ (נדרים פ"ו ה"ב אות א); רמ"א (י"ד סי' רכא סעי' ז).

לענין משכנתא עיין: כתובות (נט ע"ב) ותוס' (ד"ה שדה); נדרים (פו ע"א); ב"מ (עג ע"ב) ותוס' (ד"ה השתא); רמ"א (י"ד סי' רנח סעי' ז בהג"ה).

ולענין אשה המדירה את בעלה ממעשה ידיה, עי' רמב"ם (נדרים פ"ב הי"ד).

באיסורי הנאה⁸. הקצות (סי' תו) נוקט דרך אמצעית בשאלה זו, וכך הוא אומר: דאיסורי הנאה מיקרי דבר שאינו ברשותו⁹, וכמו גזל ולא נתייאשו הבעלים שניהן אין יכולין להקדישו... דוודאי איסורי הנאה בעלים אית ליהו, ואפ"ה הפקירו אינו מופקר, ומשום דלא עדיף מדבר שאינו ברשותו, דאע"ג דשלו הוא – אינו ברשותו לאקדושיה ולהפקירו.

דוגמא פשוטה לכך היא חמץ בפסח. בשאלה זו, של הפרשת תרו"מ מחמץ בפסח – דנה הגמרא (פסחים לג ע"א):

...הפריש חמץ תרומה – דברי הכל אינה קדושה. מנא הני מילי? – כי אתא רב הונא בריה דרב יהושע, אמר: אמר קרא, 'ראשית' – ששייריה ניכרין לישראל, יצתה זו שאין שייריה ניכרין.

ומפרש רש"י (ע"ב ד"ה דאמר):

משמע שתהא היא ראשית ואלו שיריים ניכרים, שתהא היא מתירתן לישראל. ואי במפריש תרומת חמץ, מה היתר יש בשייריה שתהא ראשיתן עושה שיריים...

על כך מעיר הגרעק"א (גליון השי"ס ד"ה יצתה):

תמזה לי, דא"כ לא תליא כלל בתרומה אם היא חמץ או לא, ותלי הכל בשיריים, דמשכחת במפריש תרומת חמץ ביש לו סאה חמץ וט' סאין שאינן חמץ... דהא שייריה ניכרין...

ומכאן למדנו שבתנאים מסויימים יכול אדם להפריש תרו"מ גם מחמץ.

שאלה זו נידונה גם בירושלמי (פסחים פ"ב ה"ג), שם מפורש שאי אפשר להפריש חמץ כתרומה. וכך נאמר שם:

הפריש מצה על חמץ – א"ר זעירה: כל תרומה שאינה מתרת את השיריים לאכילה, אינה תרומה. אפילו הפריש חמץ על מצה? א"ר זעירה: מאחר שאילו מינה עליה אינה תרומה, ואפילו הימינה למקום אחר אינה תרומה.

מן הדיון בסוגיא זו, הן בבלי והן בירושלמי, משמע שבאופן עקרוני ניתן היה להפריש תרו"מ מחמץ בפסח למרות שאלת הבעלות והשליטה. הנימוק לכך שאי אפשר להפריש תרו"מ מחמץ הוא דין "ראשית ששייריה ניכרין" שאינו נוגע לנד"ד. מחלוקת הבבלי והירושלמי אינה אלא בפרטי ההלכה ולא בעיקרון.

האחיעזר (חי'ב סי' לח אות י) מביא מי שמטביר שמסיבה זו אי אפשר להפריש תרו"מ מחמץ, שכן אין אדם תורם דבר שאינו ברשותו. אך הוא דוחה את ההסבר הזה.

8. עי' אנציקלופדיה תלמודית (ח"ב, ערך "איסורי הנאה").

9. ועי' רש"ש (ב"ק סט ע"א ד"ה בא"ד) שהגדיר שדבר הוא "ברשותו" של אדם כאשר "היא ממלתו לעשות בו כחפצו".

האחיעזר תולה את שאלת ההפרשה באיסורי הנאה בספק של הירושלמי (תרומות פ"א ה"א) בדין הפרשת תרו"מ בהפקר, ואומר:

ולפי דין צד דעל של הפקר יכול להפריש – מה"ט גם באיסורי הנאה יכול להפריש. ולא דמי להקדש והקנאה והפקר, שאינו יכול, לפי שאינו ברשותו להקנות ולהוציא מרשותו. אבל הפרשת תרומה – אין זה אלא תיקון איסור הטבל, וחלק הכהן פתיך בו מתחילה... ואין זה אלא חלוקת השותפים... איפשר דגם באיסורי הנאה יכול לקרות שם... וכמו שהאר"י בזה הקצוה"ח, דהוי שלו ואינו ברשותו. – איפשר דגם נגזל שתרם – תרומתו תרומה.

ומן הדברים משמע שאם נאמר שאי אפשר להפריש תרו"מ מהפקר מפני שצריך כוח בעלות להפרשה – מסתבר שגם בשלו ואינו ברשותו אינו יכול להפריש, שכן אין לחלק בין הפרשת תרו"מ לבין הפקר, הקדש והקנאה.

הגרש"ז אויערבך¹⁰ דן בשאלה זו ומחלק בין גזילה לבין איסורי הנאה. בגזילה, הפירות נמצאים ברשותו של הגזול. לכן הנגזל לא יכול להפריש מהם. אבל באיסורי הנאה אין רשות אחרת על הפירות. לכן בעליהם יכול להפריש מהם למרות שאינם ברשותם. סברא זו דומה מאד לטעם שנאמר בדינו של גיזבר ההקדש¹¹. הגיזבר אמנם אינו בעלים על תבואת ההקדש. אבל אין אדם אחר בעולם שהוא בעלים יותר ממנו. לכן יכול הוא להפריש ממנה תרו"מ. וכן כאן, באיסורי הנאה: אמנם הפירות אינם "ברשותו" של הבעלים, אבל אין אדם אחר שהוא בעל הפירות יותר ממנו או מעכב עליו ע"י זכות ממון או זכות שימוש משלו. לכן יכול הוא להפריש תרו"מ מאיסורי הנאה¹².

לעומת זאת, שאלתנו, הדנה במנהל חברה, בית אריזה או טיטונאי – עוסקת במקרה שבו יש אדם אחר שקיבל לידיו סמכויות לגבי אותם פירות באופן שהבעלים אינם יכולים ליטול אותם בחזרה. ולכן אין להביא מכאן ראייה.

4. הפרשת חלה ע"י הבעל

דוגמא מפורשת יותר להפרשה ע"י הבעלים כאשר התבואה נמצאת בשליטה של אדם אחר, מצאנו בהפרשת חלה. האו"ז (חלה ט"ו רבה, השני) דן על חיוב האשה בהפרשת חלה, ומסיק שמצוות הפרשת החלה מוטלת על האשה דווקא. ומתוך כך כתב לגבי הבעל:

10. מעדניא (תרומות פ"ד ה"ג אות א ד"ה עכ"פ).

11. ראה מאמרנו "הפרשה מכוח שליטה בנכסים" (סעי' 6).

12. וחמץ בפסח הוא מקרה מיוחד, כפי שהבאנו לעיל מסוגיות הבבלי והירושלמי בפסחים.

וחוששני לומר שלכתחילה לא משוי שליח להפריש חלה, הואיל ומצוות אשתו היא.

ומכאן משמע שהבעל מפריש חלה רק מכוח זה שהוא כשליח של אשתו, ולכן אינו יכול למנות שליח אחר לשם כך. דברי האו"ז לא הובאו להלכה ע"י הפוסקים¹³. ולהיפך, בערוה"ש¹⁴ מפורש שגם הבעל יכול לעשות שליח להפרשת חלה. לכאורה ניתן היה להוכיח מכאן שאדם יכול להפריש תרו"מ וחלה מתבואתו אף אם יצאה מרשותו. אך נראה שהפרשת חלה היא מקרה מיוחד. הקשר של האשה למצוה זו אינו נובע מזכות שיש לה בעיסתה מבחינה ממונית. אין כל ספק שהעיסה שייכת באופן מוחלט לבעלה של האשה. הקשר של האשה להפרשה נובע מכך שהאחריות להפרשה הוטלה עליה, וזוהי מצוה שלה. אך אין הדבר מפקיע שום דבר מזכות הממון של הבעל בעיסה, ולכן יכול הוא להפריש חלה גם בלי לבקש את רשותה של אשתו¹⁵.

5. אריס

נאמר בתוספתא (תרומות פ"א ה"ח):

אריס שתרים ובא בעה"ב ועיכב, אם עד שלא תרים עיכב – אין תרומתו תרומה. ואם משתרים עיכב – תרומתו תרומה, אבל אין רשאי להוציא מעשר וליתן ללוי... אלא על חלקו בלבד.

אוקימתות רבות נאמרו לתוספתא זו¹⁶. אחת האוקימתות היא של מהר"י קורקוס (תרומות פ"ד ה"י) בפירושו הראשון:

ואע"ג דאמרינן פרק האיש מקדש (קידושין מא ע"ב)... "אתם ולא אריסין" – אפשר דהיינו בתורם על חלקו של בעל הבית, והכא בתורם על חלקו של עצמו. וכן סיימו בתוספתא: אבל אין רשאי להוציא מעשר אלא על חלקו בלבד.

כלומר, שמה שאמרה התוספתא שאריס אינו יכול להפריש תרו"מ אם בעל הבית מעכב – היינו כאשר הוא מתקן את חלקו שלו. ומדוע? כל זמן שבעל השדה לא נטל את חלקו – עדיין כל התבואה משועבדת לו. וכל זמן שתבואתו של האריס

13. עי' שו"ת שבט הלוי (ח"ד סי' קמו ד"ה ס"ג) שתמה עליו. ובחלת לחם (סי' ז ס"ק טו) כתב בפשיטות שדרשת הפסוק "אתם וביתכם" מלמדת שהבעל והאשה שוים לענין חלה, אלא שהאחריות מוטלת על האשה.

14. יו"ד סי' שכב (סעי' ז).

15. ראה מאמרנו: "הפרשה מכוח שליטה בנכסים" (סעי' 4).

16. ראה מאמרנו: "הפרשה מכוח שליטה בנכסים" (סעי' 3).

משועבדת לבעל השדה – אין האריס יכול להפריש ממנה תרו"מ. מאידך גיסא למדנו מדברי התוספתא, שכל זמן שבעל השדה אינו מביע התנגדות מפורשת – יכול האריס להפריש מחלקו ללא הפרעה.

אם דברי מהר"י קורקוס הם להלכה – תצא מכאן מסקנה חשובה למקרים בהם אדם מפריש תרו"מ מפירות המשועבדים לאדם אחר, והיא: שבעל הפירות יכול להפריש מהם רק כל זמן שהמשעבד אינו מתנגד לכך.

פירוש זה של מהר"י קורקוס הוא דעת יחיד. גם מהר"י קורקוס עצמו מביא פירוש אחר וכותב עליו שהוא הפירוש הנכון בדעת הרמב"ם. לפי הפירושים האחרים אין האריס מוגבל כאשר הוא רוצה להפריש תרו"מ מחלקו שלו בלבד. השאלה מתעוררת כאשר הוא רוצה להפריש גם מחלקו של בעל השדה. אך ייתכן מאד לומר שאף שדברי מהר"י קורקוס אינם מקובלים להלכה בדינו של אריס, יש לקבל אותם כהגדרה כללית לדינה של תבואה המשועבדת לאדם אחר.

אך נראה שאין ללמוד מכאן לנד"ד, שכן שיעבוד הוא לא שליטה מלאה, ואין לדמות סתם שיעבוד למשכנתא או שכירות (לעיל סעי' 2).

6. בעל מניות

הדוגמא המעשית הקיצונית ביותר לאדם שיש לו תוצרת חקלאית שאינה בשליטתו היא בעל מניות בחברה העוסקת בגידולים חקלאיים. כיום ישנם שני סוגים עיקריים של בעלי מניות: האחד הוא בעל מניות שיש לו זכות הצבעה. אדם זה הוא שותף מסויים בניהול של החברה ובקבלת ההחלטות. השני הוא בעל מניות שיש לו זכות ממון בלבד ללא זכות הצבעה. לא כאן המקום לדון במעמדה ההלכתי של החברה בע"מ. רק נציין שבבתי הדין הרבניים מקובל כיום להגדיר אותה כשותפות גמורה. לכן בעלי המניות חייבים לדאוג לביעור החמץ של החברה בפסח¹⁷. רק הסכמת הצדדים ומנהג המדינה גורמים לכך שבעל המניות לא יהיה ערב אישית מבחינה ממונית על פעולותיה ולא יוכל להתערב בכל החלטה של ההנהלה. מכל מקום, למעשה, מי שאין לו זכות הצבעה – אין לו שום שליטה על הנכסים¹⁸.

יש לעיין א"כ, אם להשוות את בעל המניות הנ"ל לנגזל, שאינו יכול להפריש מן הפירות הנמצאים ברשות הגזלן (לעיל סעי' 1). ותחילה נדון בבעל מניות שאין לו זכות הצבעה.

17. פסקי בתי דין רבניים (ח"ו עמ' 322, ח"י עמ' רעג). ועי' ארצ' המשפט (ערך: אישיות משפטית); ספר "טבילת כלים" (פרק ב סעי' א בהערה); ספר "הקיבוץ בהלכה" (עמ' 156, 180, 190); שו"ת "באהלי תורה" (לאמור"ר הרה"ג יעקב אריאל שליטיא, ח"א סי' ג); חוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק א סעי' 6).

18. עי' שו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' א); מועדים חמנים השלם (ח"ה סי' רסט).

מחד גיסא יש מקום לחלק בינו לבין הנגזל, ולומר שדווקא בנגזל, שהשליטה בנכסים נלקחה ממנו בכוח, והגזלן מחזיק בהם מכוח עצמו – אז אנו אומרים שאינו יכול להפריש. אבל בבעל מניות, שההנהלה מחזיקה את השליטה בנכסים מכוחו – יש לומר שיוכל להפריש. וכמו שמצאנו בפיקדון, שכל זמן שהשומר אינו כופר בפיקדון – יכול המפקיד להקדישו¹⁹. מאידך גיסא יש מקום לדמות בכל זאת את המקרה הזה לנגזל, שמכיון שסוף סוף עתה אין בכוחו של הבעלים לקחת את השליטה בחזרה באופן מידי (ואף אם הדבר אפשרי, הוא כרוך בתהליך ארוך, ועד אז הפירות לא יישארו) – אין לראות את ההנהלה כבאה מכוחו, ויש להכיר בכוח העצמאי שיש לה. אך אין מקום לדמות מקרה זה להלוואה, שכן מלוה להוצאה ניתנה, בעוד שכאן כל רכוש החברה הנמצא בעין הוא בבעלותם של בעלי המניות. הדוגמא היותר קרובה לחברת מניות היא חפץ מושכר או ממושכן, שיש לאדם אחר זכות ממון בו. וכבר אמרנו¹⁹ שהקדשות וקונמות אינם תופסים כאשר הם פוגעים בזכויות ממון ובזכויות שימוש של הזולת. בחברת מניות, לא ההנהלה, שבאה מכוחו של בעל המניות, היא שמעכבת את שליטתו של בעל המניות על הפירות שברשות החברה. למנהלים אין זכויות שימוש בנכסי החברה אלא סמכויות ניהול. המעכבים בעלי הזכויות הם בעלי המניות האחרים, שאינם מסכימים לכך שאותו אדם יקח מידי את הפירות, תוך שיבוש סדרי המינהל התקין שנקבעו בעת ייסוד החברה. יתרה מזאת! אמנם ההלכה מגדירה את החברה בע"מ כשותפות, אבל ההלכה מכירה בהשלכות הממוניות של הגדרת החברה בע"מ כאישיות משפטית עצמאית. מכיון שכך, מוסכם בין בעלי המניות שאין לבעלים אלא זכות ממון לקבל רווחים ולא שום שליטה בנכסים. ויתור עקרוני ומוחלט זה על השליטה, קשה לומר שהוא משאיר בידי הבעלים זכות לבצע הפרשת תרומות ומעשרות.

לכן נראה שבעל מניות אינו יכול להפריש תרו"מ מן התוצרת החקלאית שברשות החברה.

לגבי בעל מניות שיש לו זכויות הצבעה, אמנם יש לו יותר שליטה על פעילות החברה, והיה מקום לדמות אותו לשותף, שמפריש (ראה מאמרנו: "הפרשה מכוח שליטה בנכסים", סעי' 2). אבל למעשה נראה שאף הוא לא יכול להפריש. הוא לא דומה לשותף העוסק ברכוש המשותף בצורה ישירה. מחזיק המניות מסר את סמכויות הניהול להנהלת החברה, ונדרש תהליך ארוך כדי להחליף את ההנהלה או לפרק את השותפות. ומכיון שיש להניח שהפירות לא יחזיקו מעמד עד לסיומו של התהליך, יוצא שלמעשה אין בכוחו של בעל המניות לקחת לרשותו הפרטית את אותם פירות. וא"כ דינו כנגזל.

19. ראה לעיל (סעי' 2).

7. מסירה לסיטונאי ולבית אריזה

אם ננקוט שבעל מניות אינו יכול להפריש, יש מקום לדון, מהי ההגדרה של "אינו ברשותו" לענין זה? מה יהיה הדין במי שמסר את פירותיו לסיטונאי על מנת שימכור אותם, ובכך הפקיע את זכותו למכרם בעצמו? ומה דינו של המוסר את תוצרתו לבית אריזה והטיל עליו אחריות מלאה לשמירת התוצרת ואף לאונסין. האם הוא מוסמך להרשות למשגיח להפריש ממנה תרו"מ לאחר שכבר יצאה מרשותו? גם מקרה זה דומה לשכירות ולמשכון. הסיטונאי או בית האריזה אינם פקידים בעלמא. הם בעלי זכויות. יש להם זכות להרויח את חלק ה"קומיסיון" באותם פירות. יש להם גם את הזכות לבחור קונה שישלם מחיר גבוה יותר מאחרים או שיספק להם רווח צדדי אחר ע"י אותה עסקה. א"כ, המעמד של הסיטונאי או של בעל בית האריזה אינו מעמד של שומר שכר אלא של שוכר. כל פעולה המפקיעה מהם זכויות – סותרת את חוזה השכירות, ותוקפה של כל הפרשה תלוי בקפידא שלהם. לפי ההגדרה הזאת יוצא שיש להבחין בין מקרים שונים: הפרשת תרומה מן ה"בררה" או הפרשת מעשר ראשון ומעשר עני בספק טבל – אין לה משמעות קניינית למעשה. אם אכן כך הם הדברים – אין מניעה שהבעלים יפרישו. דוגמא לכך היא הלכה בדיני נדרים²⁰: אדם שיש לו מרחץ מושכר בעיר – רשאי לאסור בנדר על אדם שלישי להשתמש במרחץ. הדבר תלוי רק בדעתו של המדיר. אם התכוון לכלול גם את המרחץ בין נכסיו – הנדר מועיל למרות שהוא מושכר לאחר. וזאת משום שאין בכך משום פגיעה בזכויות הממון של השוכר, ששכר את המרחץ רק לשימוש האישי.

ניתן לכאורה לחלק בין המקרים ולומר שסוף סוף כל פעולת הפרשה היא הקנאה לשבט, ולכן הבעלים מקפידים על כך. ואף בספק טבל, שאין בו חובת נתינה – יש לפחות ספק קנין, שדינו תלוי בכל דיני תפיסה בספיקות ממון. אך נראה שיש להקל בכל זאת. אמנם באופן תיאורטי יש כאן פגיעה בזכויותיו של המחזיק, אבל מכיון שאין לכך משמעות מעשית – אין סיבה להניח שהמחזיק יתנגד להפרשה. הרי הדבר דומה למה שהבאנו בשם מהר"י קורקוס (לעיל סעי' 5) בדינו של אריס המפריש מן החלק המשועבד לבעל השדה. ושם ראינו שכל זמן שאין לפחות אומדנא ברורה שבעל השדה מתנגד להפרשה – אין השיעבוד מפקיע את זכותו של האריס להפריש תרו"מ מן התבואה שלו. לכן נראה שהבעלים יכולים לבצע את כל אותן הפרשות שאינן פוגעות למעשה במי שמחזיק בפירות.

ולפי מה שכתבנו, מסתבר שהוא הדין כאשר מדובר בטבל ודאי, אם יש הסכם הלוואה בין המפריש לבין הלוי והעני, המשאיר את המעשרות ברשות הסיטונאי

20. עי' גמ' נדרים (מו ע"ב-ע"ב); רמב"ם (נדרים פ"ו ה"ב); שו"ע (י"ד ס"י רכא סעי' ו).

ומאפשר את המשך המסחר והפקת הרווחים, הן להלכה והן למעשה. לכך בוודאי אין הסיטונאי מתנגד. ואף יתכן שתועיל הפרשת מעשר ראשון ועני בטבל ודאי, כאשר מוסכם בין הבעלים לבין המשווק שברצונם לגזול אותם מן הלוי והעני. וגם זאת – משום שאין וודאות שהמשווק יתנגד להפרשה כזאת²¹.

מאידך גיסא, אם הבעלים שולחים אדם לקחת פירות טובים ולהפריש אותם כתרומה – הדבר מנוגד בעליל לזכויות שנמסרו לסיטונאי או לבעל בית האריזה, והפרשה כזאת באמת לא תועיל כלל.

סיכום: הפרשת תרו"מ ע"י הבעלים כשאינם שולטים בנכסים

מן הדוגמאות שהבאנו עולה שהדעה היותר מסתברת היא האומרת שאדם אינו יכול להפריש תרו"מ מנכסים שיצאו משליטתו, וכפי שמצאנו בנגזל. ונראה שהוא הדין לבעל מניות, בעיקר זה שאין לו זכות הצבעה. במצבים גבוליים יותר, כגון: פירות שנמסרו למשווק (סיטונאי או בית אריזה) – ניתן להקל רק בשעת הדחק. לעומת זאת, מנהל עסקים פרטי, אין לו שום זכות ממון. הוא קיבל סמכויות לטיפול, ובעל הבית יכול להתערב בכל עת בשיקול דעתו ולהחזיר את הפירות לשליטתו הישירה. כאן מסתבר שהמנהל אינו אלא כשומר שכר, שאינו מעבד כלל את יכולת הבעלים להפריש תרו"מ מן הפירות.

21. ע"י מנחת שלמה (סי' נג), שם נכתב שמי שממנה שלח להפרשה צריך להבין בכך הוא מוותר על בעלותו בחלק זה של הפירות. ודבר זה הוא לעיכובא, מפי שמהותה של ההפרשה היא הפעולה הממונית ולדעתו יש לומר גם בנ"ד, שהפרשת הבעלים לא תועיל ללא הסכמתו המפורשת של המשווק. אך נראה לחלק ולומר שכאן, כאשר ההפרשה נעשית ע"י הבעלים – ההפרשה מועילה כל זמן שאין לנו אומדנא הפוכה. וכאן, כאשר ידוע לכולם שלא תהיה לכך משמעות מעשית – אין לנו אומדנא ברורה לומר שהבעלים אינם מסכימים לכך.